

УДК 331.105.44

Докашенко В.М. Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов.

Докашенко Віктор Миколайович (1948 р.н.). У 1973 р. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету. Доктор історичних наук, професор кафедри вітчизняної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Коло наукових інтересів – історія професійних спілок України в контексті повоєнного тоталітаризму.

ОДЕРЖАВЛЕННЯ ПРОФСПЛОК У КОЛІ СТАТУТНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)

Серед багатьох аспектів одержавлення профспілок для аналізу автором обрано лише їхні статутні повноваження. Робиться висновок про наявність стійкої тенденції розростання зовнішньо демократичних обов'язків профспілок, що слугувало основою для їх одержавлення в тонішій і значно вишуканішій формі, ніж на попередній стадії розвитку.

Among numerous aspects of making the trade unions state-bound the author has selected only their status powers for the analysis. The conclusion of the presence of stable tendency of expansion of external democratic trade unions' obligation is being made, and that served as a ground for their making state-bound in a form more keen and exquisite than at the previous stage of development.

Проблема взаємовідносин держави і громадянства завжди перебувала в центрі уваги дослідників, предметом наукового пошуку яких були як ці два взаємопов'язані та взаємозалежні суб'єкти суспільного розвитку, так і численні державні та громадські організації, створені для гармонізації відносин між ними. Серед останніх, безсумнівно, провідну роль відіграють професійні спілки, які накопичили більш як за сто років своєї історії значний досвід захисту інтересів трудящих. Однак їхні унікальні первісні властивості не завжди влаштували державу, яка перманентно намагалась підпорядкувати їх своїм інтересам.

Не винятком була і радянська політична система. Серед різних етапів її історичного розвитку нашу увагу привернула “відлига” з її показним демократизмом і таким же запереченням авторитаризму, але з тією ж незмінною тоталітарною сутністю. Останнє не могло не вплинути на профспілки, що на практиці виявилось у планомірних діях держави, спрямованих на їх одержавлення. Історичний досвід засвідчив, що “загальнонародній” державі, а саме так нова Про-

грама КПРС нарекла цей етап її розвитку, це вдалося повною мірою. Профспілки із захисників інтересів трудящих перетворилися на захисників інтересів держави.

Метою статті є дослідження процесу одержавлення професійних спілок у першій постсталінський період їх існування. Під одержавленням профспілок нами розуміється процес їх підпорядкування інтересам держави, при якому зовнішні атрибути функціонування громадської організації не тільки залишаються незмінними, а й начебто знаходять свій подальший розвиток, що, з одного боку, слугує фактором політичної стабілізації суспільства та зміцнення держави з її політичною системою, а з іншого – супроводжується зростанням соціальної незахищеності трудящих.

Поставлена проблема в усіх деталях до сьогоднішнього дня залишається нерозробленою. Можна говорити лише про загальну постановку питання і її наукове вирішення у найбільш загальних рисах. У плані характеристики “відлиги” як одного з етапів радянського тоталітаризму нам найбільше імпонує “Політична історія України.

XX століття” [1] та переклад з французької “Истории Советского государства. 1900-1991” Н. Верта [2]. Найбільш ґрунтовним виданням в аспекті історії профспілкового руху в Україні й далі залишаються “Нариси історії професійних спілок України”, незважаючи на те, що її було видано ще у 2002 р. [3]. Еволюція методологічного зрізу проблеми в її історіографічному вимірі здійснена в монографії В.Ф. Цвиха [4].

Дослідження поставленої проблеми логічним буде почати з аналізу конституційних положень, які розкривають характер взаємовідносин профспілок з державою, незважаючи на те, що “відлига” своєї конституції так і не прийняла, хоча її проект жваво й обговорювався у владних кулуарах. Укладачі проекту взаємозв’язку держави з профспілками приділили значну увагу, про що нам уже доводилось писати [5].

Однак у Конституції 1936 р. взаємозв’язок держави і профспілок прямо не виражений, а приховувався за хитросплетіннями фразеології, характерної для кожного з етапів розвитку радянської моделі тоталітаризму. У цій Конституції профспілки згадуються лише один раз, у Х розділі “Основні права і обов’язки громадян”. Зокрема, у ст.126 зазначається: “У зв’язку з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності громадянам СРСР забезпечується право об’єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об’єднання, організації молоді, спортивні і оборонні організації, культурні і технічні товариства...” (Тут і далі переклад з російської автора. – В.Д.) [6]. Таке об’ємне цитування ми собі дозволили лише тому, що для аналізу поставленої проблеми цитована стаття є, безперечно, ключовою.

З нашої точки зору, в наведеній статті зроблено незначну, але надзвичайно важливу смислово перестановку, яка суттєво змінює всю сутність характеру взаємовідносин держави з профспілками. Йдеться про право громадян СРСР на об’єднання у профспілки, яке вже давно стало традиційним для громадян усього цивілізованого світу. Але статтю 126 це право проголошується не з метою захисту інтересів трудівників, як можна було б очікувати, а з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності трудівників. Термін “інтереси”, на наш погляд, теж не змінює стану справ. Скоріше за все, він взагалі не стосується профспілок. Вочевидь, що він несе інше смислове навантаження, оскільки нижче у цій же статті йдеться про об’єднання громадян за інтересами, і навіть наводиться перелік можливих громадських організацій, здатних їх реалізувати.

Отже, Основний Закон Радянської держави метою діяльності професійних спілок проголошував виконання ними ефемерних організаційних потреб громадян та їх політичну активність, а не захист соціальних інтересів останніх. За цих обставин тій же державі залишалось лише подбати про те, яким саме змістом наповнити славноз-

вісну “організаційну самодіяльність” робітників і куди спрямувати їх політичну активність. Якщо ж до цього додати, що, згідно із ст. 6 тієї ж Конституції, “Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудники, залізничний і повітряний транспорт, банки, засоби зв’язку, організовані державою крупні сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції та ін.), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним надбанням” [5, с. 2], то питання стає ще більше заплутаним. Основний Закон країни виводить абсолютно невідому раніше форму держави, в якій трудящі не потребують захисту, оскільки вони є власниками практично всіх засобів виробництва. Більше того, сама держава, відповідно до ст. 1, є “соціалістичною державою робітників і селян” [7].

Тобто вимальовується абсолютно протилежна від історичної традиції схема. У світі капіталу засоби виробництва знаходяться у приватній власності, тому їх власники, з точки зору радянської методології, є експлуататорами. Для захисту своїх інтересів вони створюють державу, яка не виражає інтересів трудящих і тому за своєю сутністю є експлуаторською. Отже, професійні спілки в експлуаторській державі покликані захищати трудящих від експлуаторів. В СРСР власність була проголошена всенародним надбанням, що унеможливило, з точки зору укладачів, наявність експлуаторів. Сама ж держава за цих обставин стає державою робітників і селян. Виходить, що захищати робітників немає від кого, а тому і профспілки у їх, так би мовити, традиційній іпостасі, тут не потрібні. Потрібні профспілки, які б не захищали трудящих, а виконували якусь “вищу” місію, скажімо, ту, яка була запропонована в 1936 р.: сприяння розвитку “організаційної самодіяльності і політичної активності” трудящих.

Спробуємо тепер визначитись із сутністю цієї досить незвичної для розуміння сентенції. Ст. 126 Конституції подає “організаційну самодіяльність” як щось природне і характерне лише для соціалізму. У загальному контексті вона подається так, начебто без неї подальша життєдіяльність громадян виглядає досить проблематичною. Ми ж за попередню гіпотезу взяли протилежне припущення. Ми виходимо з того, що за своєю суттю це поняття є лукавим і потрібне воно не стільки громадянам, скільки самій державі. За цією словесною еквілібристикою приховуються абсолютно державницькі за своєю суттю інтереси, котрі Конституція доручила реалізувати наймасовішій громадській організації.

Якщо це припущення підтвердиться, то автоматично підтвердиться й одержавлення професійних спілок. Зробити це простіше за все за їхніми статутними положеннями, хоча, звичайно, ця проблема є значно ширшою та багатоаспектнішою, про що нам уже доводилось писати. На

підставі трьох варіантів профспілкових статутів, прийнятих за часів “відлиги”, у 1954, 1959 і 1963 рр., відповідно, ми дійшли висновку про абсолютну невідповідність прав членів профспілок їх обов’язкам. Не вдаючись до подробиць, зазначимо, що проведений тоді порівняльний аналіз дав нам можливість зробити висновок про те, що масовий характер профспілкового членства не можна віднести на рахунок внутрішніх мотиваційних спонукань громадян. Отже, якщо це не були переконання громадян, значить, масовий вступ трудящих до лав профспілок був результатом впливу зовнішніх чинників [8], що наводить на відповідні роздуми стосовно характеру взаємовідносин держави з профспілками.

Дійсно, якщо профспілкове членство вигідніше державі, ніж самим спілчанам, то вже це свідчить про одержавлення профспілок. І все ж таки цей важливий показник, незважаючи на всю свою очевидну гостроту і навіть парадоксальність, не дає повного уявлення про ступінь одержавлення масової організації. Реальний стан справ, на нашу думку, можна визначити, проаналізувавши характер завдань, які ставила перед собою спілка впродовж певного проміжку часу. У преамбулах до статутів профспілок, прийнятих відповідно у 1954, 1959 та 1963 рр., наводиться повний перелік цих завдань. Звичайно, враховуючи певну знижку на можливу хибу у підрахунках, у статуті 1954 р. ми налічили їх 35 [9], у статуті 1959 р. – 51 [10], а в останньому статуті “відлиги” – 48 [11]. Для того щоб визначити ступінь одержавлення, нам треба з’ясувати, які із завдань слугували безпосередньо державі, а які спрямовувались на захист інтересів самих спілчан. Диференціюючи інтереси держави і громадян, ми виходимо з того, що зусилля спілчан, спрямовані на виконання державних потреб, скажімо, в юності (наприклад участь у соціалістичному змаганні), до них могли повернутися конкретними благами, в кращому випадку, в кінці життя (як результат зусиль, витрачених на соціалізацію).

Диференціація завдань за зазначеним принципом, а потім їх підрахунок повністю заперечили наше припущення стосовно одержавлення профспілок. Формальні ознаки, за якими вона здійснювалась, переконливо свідчили на користь захисту інтересів громадян. Так, у преамбулі до статуту, прийнятому у 1954 р., з 35 завдань, які ставила перед собою ця організація, лише 10, тобто 28,5 %, свідчили про одержавлення профспілок. У статуті 1959 р. – 11, що складає 26,1% з 39, а в статуті редакції 1963 р. – 6 (17,6 %) із 42. Як бачимо, з 1954 р. по 1963 р. зберігалася стійка тенденція зниження формальних ознак одержавлення.

Отже, якщо спиратись на підрахунок лише формальних маркерів, функцію яких у нас виконували завдання профспілок, сформульовані в статутах, то може скластись враження позитив-

них зрушень в орієнтації профспілок на виконання ними захисної функції в період “відлиги”, що свідчило вже про послаблення їх утиску з боку держави. В дійсності ж ми маємо справу лише з досконалішою системою одержавлення, запропонованою новим етапом тоталітарних відносин. Щоб довести це припущення, проаналізуємо деякі традиційні для радянських профспілок завдання в динаміці, але спочатку визначимося з тими, які були значно розширені в останньому статуті “відлиги”.

На перший план у цьому варіанті статуту було поставлене досить одіозне положення, яке наділяло профспілки особливими повноваженнями. Наведемо його повністю: “Профспілки беруть активну участь у державному будівництві, у виборах органів Радянської влади, виробленні законів з питань виробництва, праці, побуту й культури, формуванні органів господарського керівництва і управління підприємствами, добиваються поліпшення роботи державного і господарського апарату, посилення контролю мас за його діяльністю, допомагають у роботі органам партійно-державного контролю”.

Цитоване положення із впевненістю можна віднести до розряду політичних і вважати його результатом безпрецедентного розширення управлінської функції профспілок, традиційно декларованої радянською методологією. В період “відлиги” функція управління була виведена із містечкових масштабів цеху чи підприємства і отримала загальнодержавний статус. Звичайно, раніше профспілки теж виконували політичну функцію, але здійснювали її опосередковано, тим більше ніколи не ставили її на чільне місце серед своїх завдань, як це було зроблено в статуті, прийнятому в 1959 р., і ще більше в 1963 р.

Скажімо, статут 1959 р. ще не проголошував метою діяльності спілок посилення контролю мас за діяльністю державного і господарського апаратів, а також допомогу в роботі органів партійно-державного контролю. А ось своїм останнім статутом “відлига” вже прямо покладала на масову організацію цю одіозну функцію. Раніше ми вже писали, що період “відлиги” відзначався посиленням громадського контролю за станом справ у державі, який за своєю суттю був спрямований на зміцнення влади нового політичного угруповання, що прийшло до влади після смерті Й.В. Сталіна [12]. Отож за роки “відлиги” довіра держави до масової організації зроста настільки, що вона доручила масовій організації контролювати діяльність свого апарату, що виступає важливим напрямком одержавлення масової громадської організації.

Таким чином, славнозвісна функція управління, яка дозволяла і правлячій партії, і владі говорити про безпосередню участь трудящих в управлінні виробництвом, у роки “відлиги” була остаточно трансформована у функцію масового нагляду трудящих за діями адміністрації всіх

рівнів. При цьому самі трудівники безпосередньо чи через свою спілку не могли реально вплинути на стан справ. Та від них цього й не вимагалось. Їх завданням було “виявити і засудити” дії тих, хто якимось чином не вписувався у площину виголошених інтересів. Масовий контроль примушував озиратись і остерігатись як керівництво усіх рівнів, так і самих трудящих, які виконували цю функцію. Отже, профспілки допомогли владі створити безпрецедентно розвинену систему власного захисту від можливих опонентів.

І все ж таки у політичному аспекті, на нашу думку, головним постає не організація і здійснення масового громадського контролю. Значно важливішим є те, що за останнім профспілковим статутом “відлиги” вони взяли на себе право представляти державницькі спонукання більшості української спільноти. Дійсно, політичних повноважень у такому обсязі профспілки раніше на себе ніколи не брали. Звичайно, з одного боку, “відлига” могла поставити собі це в заслугу, оскільки широкому загалу раніше ніколи не пропонувалось таких широких політичних повноважень, хай навіть і через посередництво профспілок. З іншого ж, саме це посередництво, на нашу думку, якраз і ставило масову організацію на службу державі.

Справа в тім, що ця суттєва метаморфоза діяльності профспілок викликала серйозну теоретичну суперечність. Це суперечність між їх первісним призначенням і розмахом тієї політичної функції, яку їм було надано і яка вимагала від них повної лояльності до влади рад. За своїм же первісним призначенням профспілки хоча б потенційно повинні знаходитись у певній опозиції до влади. Звичайно, ця опозиційність могла торкатись далеко не всіх питань, що входили до кола їх взаємодії, але, скажімо, у питаннях захисту прав трудящих у сфері трудових відносин, побуту, культури вона виглядала цілком можливою. Профспілкова опозиційність первісно впливає з відсутності повного збігання інтересів громадянина і держави. Оскільки профспілки, згідно з тим же статутом, представляли інтереси трудящих, то це означає, що їх інтереси, як і завдання практичної діяльності, повинні були збігатися з інтересами громадян, а не держави. Останнє ж унеможливило реалізацію політичної функції у тій площині і масштабі, які було запропоновано статутом.

Упорядники нового статуту “не помітили” цієї суперечності і, незважаючи на всю алогічність, наділили громадську організацію надзвичайно масштабними політичними повноваженнями. Це могло стати можливим лише внаслідок того, що названі повноваження були вигідніші самій державі, а не професійним спілкам. Справа в тім, що у цей постсталінський період політична система країни нагально вимагала пристосування до нових умов повоєнного світу. Саме тому новий етап тоталітарного розвою розбудовувався на

декларації засад, за своєю сутністю антиподних тим, на яких ґрунтувався класичний сталінізм. Якщо сталінізм ґрунтувався на безмежному авторитаризмі, то “відлига”, відповідно, базувалась на безмежному “народовладді”. Принаймні радянська ідеологія робила все для того, щоб переконати в цьому суспільство. З огляду на сказане, поява ідеї переростання управлінської функції профспілок у політичну була обумовлена наперед. Вона давала можливість говорити про відмову від сталінізму і стверджувати появу принципово нового етапу розвитку політичної системи і, відповідно, соціалістичної державності.

Таким чином, політична діяльність професійних спілок виступила одним із суттєвих чинників, який сприяв трансформації політичної системи в нову тоталітарну якість. Іншими словами: професійні спілки були для держави тим інструментом, який вона успішно використовувала для порятунку своєї політичної системи від неминучої загибелі. І в цьому сенсі є всі підстави говорити про одержавлення масової організації спілчан.

І все ж таки, незважаючи на свою значущість, політична діяльність масової громадської організації – це лише один зі штрихів її одержавлення. Не менш значний її сегмент закладався у традиційній для радянських профспілок господарсько-організаторській функції. Підрахунок маркерів, які її характеризують за трьома статутами профспілок, показав всю безпрецедентність розширення. Так, якщо за статутом 1954 р. ця функція містила 4 напрямки господарської діяльності, за статутом 1959 р. – 7, то за статутом, прийнятим у 1963 р., – 13. У 1959 р. у порівнянні з 1954 р. була додана робота з керівництва постійнодіючими виробничими нарадами, розвиток масового руху винахідників та раціоналізаторів, керівництво науково-технічними товариствами.

Принципово нові за масштабами та значенням завдання з’явилися у 1963 р. Профспілки взяли на себе зобов’язання “забезпечення подальшого могутнього піднесення усіх галузей народного господарства, виконання і перевиконання народногосподарських планів, технічний прогрес, безперервне зростання продуктивності праці”. Таким чином, динаміка наростання господарських завдань профспілок упродовж досліджуваного періоду свідчить не лише про стійку кількісну тенденцію їх зростання, а й про принципові якісні зміни. Особливо цим вирізнявся кінцевий етап “відлиги”. Не можна не погодитись з тим, що в 1963 р. профспілки взяли на себе державну функцію, оскільки включили до свого статуту боротьбу за виконання загальнодержавних планів, забезпечення могутнього піднесення всіх галузей господарства тощо. Немає сумнівів у тому, що в умовах державної форми власності названі аспекти повинні бути прерогативою держави, а не громадської організації.

Перекладаючи на професійні спілки хоча б часткову відповідальність за господарську діяльність, держава підпорядковувала їх своїм завданням і відволікала або навіть нівелювала завдання суто профспілкові. Крім того, така позиція була вигідна державі і з іншого боку. На профспілки, а через них і на самих трудівників можна було завжди перекласти відповідальність за зрив або невиконання чергових грандіозних накреслень. Профспілкові ж організації, скажімо, розвиваючи соціалістичне змагання або рух за комуністичне ставлення до праці сприяли тому, що на державних підприємствах з меншими фінансовими затратами випускалось більше продукції. Отже, замість того, щоб боротись за зниження інтенсивності праці, вони змушені були сприяти її зростанню, тим самим вихолощуючи зміст своєї основної функції. За цих обставин проголошення новою Програмою КПРС, а потім і проектом Основного Закону радянської держави загальнонародною для пересічного громадянина ніякого значення, крім пропагандистського, вже не мало.

Таким чином, творці “відлиги”, широко декларуючи роль професійних спілок у сфері виробничих відносин, у дійсності ж підпорядковували їх і використовували в державних інтересах, ігноруючи при цьому інтереси спілчан. Явна гіпертрофія господарсько-організаторської функції призводила до протилежних змін у функції захисту. Дійсно, як організаторам інтенсифікації праці профспілкам досить важко було виступати у сфері захисту охорони праці. Але, знову ж таки, при аналізі захисної функції за формальними ознаками складається враження про її стійке посилення впродовж усього десятирічного періоду, що нами розглядається.

Так, у статуті 1954 р. нами визначено 21 аспект захисту з боку профспілок, у 1959 р. – 24, у 1963 р. – 28. Їх попередній аналіз за текстами статутів не дає якихось серйозних підстав для звинувачень масової організації в ігноруванні захисної функції. Та й тенденція кількісного зростання це підтверджувала. Але навіть з урахуванням зазначеного є всі підстави вважати, що одержавлення масової організації виявиться при детальному вивченні кожного з аспектів. Наприклад, участь профспілок у підвищенні інтенсивності праці через різноманітні форми соціалістичної змагальності не могла не позначитись на стані охорони праці, що знаходилась у сфері їхньої компетенції.

Важко сказати, чи не причиною підвищеного травматизму було соціалістичне змагання, розгорнуте на честь XXII з'їзду КПРС. Саме в рік його проведення мало місце значне зростання виробничого травматизму в багатьох областях УРСР. У 1961 р. у порівнянні з попереднім роком він зріс у Закарпатській – майже на 13 %, у Херсонській – на 16,5 %, а в Чернігівській – аж на 40 % [13]. Звичайно, цю залежність та причинно-наслідковий зв'язок треба ще доводити, але

навіть з урахуванням цього наведений приклад виглядає досить-таки симптоматичним.

Рівною мірою це можна сказати й про такий важливий аспект профспілкового захисту, як участь у плануванні та регулюванні заробітної плати, яка по суті заперечується їхньою відповідальністю за виконання виробничих планів і впровадженням технічно обґрунтованих норм виробітку. З точки зору інтересів адміністрації підприємств під останніми розумілося їхнє максимальне збільшення при мінімальній оплаті праці. Профспілки ж повинні були відстояти протилежну позицію. Але як вони могли досягти оптимального варіанта, якщо одночасно відповідали за регулювання заробітної платні, нормування праці та виконання і перевиконання державного плану. Одна частина їхніх завдань заперечувала інші. А все разом зменшувало їхній захисний потенціал і первісне призначення, збільшуючи одночасно підпорядкованість державі.

Знову ж таки, якщо виходити з ідеального стану справ, тобто з повного збігання інтересів держави та громадян, то цілком можливо, що таке поєднання профспілкових завдань має право на існування. Однак наявність високого ступеня конфліктності в суспільстві, яка мала місце практично впродовж всього десятиріччя і викликала відставання соціальної сфери, сільського господарства тощо, не дає жодних підстав твердити про наявність подібної гармонії. А це означає, що підстав для декларації відповідних завдань у масової організації не було. Отже, якщо вони нею все ж таки виголошувались, то виголошувались не в інтересах профспілок, а в інтересах держави, яка ці широкі функції профспілкам передала, що врешті теж засвідчує лише одержавлення останніх.

Не менше можливостей для одержавлення профспілок передбачала й виховна їх функція. У сфері компетенції останніх знаходились клуби, будинки і Палади культури, червоні кутки, бібліотеки тощо. Саме матеріально-технічна база масової організації дозволяла їй охоплювати значну кількість трудящих різноманітними гуртками технічної творчості і художньої самодіяльності. Звичайно, питання одержавлення профспілок через функцію виховання нами б не ставилось, якби вона передбачала не пропаганду ідеологічних догм, а формування людської свідомості на основі загальнолюдських гуманних цінностей та принципів.

Аналіз профспілкових статутів засвідчує інше. Укладачі статутів радянських профспілок із одного його варіанта до іншого переносили тезу допомоги спілчанам та їх сім'ям підвищувати ідейно-політичний рівень і розповсюдження політичних знань. Найвідвертішим був статут 1963 р., в якому з цього приводу зазначалось, що “... Профспілки виховують трудящих у дусі комуністичної свідомості та ідейності, радянського патріотизму, комуністичного ставлення до праці і

суспільної соціалістичної власності, прищеплюють робітникам і службовцям високі моральні принципи, втілені у моральному кодексі будівника комунізму...” [14].

Наведений витяг повністю підтверджує ідеологічну упередженість професійних спілок. Якщо ж до цього додати, що марксизм-ленінізм, на якому ґрунтувалась комуністична свідомість і яку профспілки так настійливо брались прищеплювати спілчанам, була державною ідеологією, то можливі сумніви стосовно їх одержавлення повинні зникнути самі по собі ще до їх виникнення. Для підсилення аргументації залишається додати, що в кожному зі статутів в обов'язок професійним спілкам ставилась ще й допомога сім'ям у комуністичному вихованні дітей.

Таким чином, як показує аналіз профспілкових функцій, процес одержавлення масової організації в період “відлиги” здійснювався передусім через їх функціональну діяльність. Формальною підставою для цього було теоретичне ототожнення інтересів громадян і держави. Що це було: наперед продуманий крок влади, озвучений її теоретиками, чи добросовісна омана? Відповідь на це питання ще треба шукати. Але безперечним лишається одне: з цієї ідилії виводилось беззаперечно хибне твердження про особливий характер держави, метою функціонування якої проголошувалось виключно благо народу. Останнє ж принципово викривляло первісне призначення профспілок.

Замість реального захисту трудящих вони змушені були взяти на себе аспекти управління державними і господарськими справами, що надало їх діяльності відвертих політичних і господарських рис. Іншими словами, була створена принципово нова модель профспілкової діяльності. Професійні спілки стали організатором широких верств спільноти, зусилля якої спрямовувались на зміцнення і розбудову економічних засад держави. Остання ж, у свою чергу, в міру свого розуміння потреб і власних можливостей розподіляла колективне вироблені блага між спілчанам, які склали переважну більшість населення країни. До речі, теж не без участі профспілок, бо їх статут у редакції 1963 р. проголошував, що “профспілки беруть участь у проведенні контролю над мірою праці і над мірою споживання...” [15].

Усе зазначене вище вимагає визначення тієї ланки, яка дозволила принципово видозмінити внутрішню сутність і призначення наймасовішої організації трудящих. Уже перше знайомство з профспілковими статутами дозволяє це зробити без будь-яких зайвих зусиль. Нею є визнання профспілками КПРС керівною та спрямовуючою силою суспільства. “Радянські профспілки, – зазначалось, наприклад, у статуті, прийнятому в 1954 р., – проводять усю свою роботу під керівництвом Комуністичної партії...” [16]. За роки “відлиги” щонайменших натяків на необхідність самостійного курсу з боку профспілок за їх осно-

воположними документами нами не виявлено. Навпаки, у кожному наступному статуті, прийнятому за час “відлиги”, профспілки розширяли свою залежність від партії влади, хоча їх укладачі й намагались на перший план це не випинати.

Так, у статутах 1959 та 1963 рр. з цього приводу досить скромно констатувалось, що “Профспілки СРСР згуртовують робітників і службовців навколо партії, мобілізують їх на боротьбу за побудову комуністичного суспільства”. А в статуті 1954 р., прийнятому невдовзі після смерті Й.В.Сталіна, до цього додавалась і неухильна боротьба за підвищення матеріального та культурного рівня трудящих, і виховання робітників та службовців у дусі інтернаціоналізму, і встановлення братських зв'язків з трудящими всіх країн, і навіть “Всебічне зміцнення активної оборони Радянської Батьківщини від агресивних дій її ворогів” [17].

Отже, “керівна і спрямовуюча” сила суспільства за часів “відлиги” виступала своєрідною основою одержавлення професійних спілок. І це незважаючи на те, що на конституційному рівні назване положення ще не було закріплене. Хоча, судячи з проекту нової Конституції, наміри щодо цього положення у влади були серйозні [18]. “Відлига”, залишаючи професійним спілкам роль “привідного паса”, не могла запобігти подальшому процесу їх одержавлення або хоча б загальмувати його. Тому з огляду на цю обставину процес його наростання був обумовлений наперед ще від самих її витоків”. І це незважаючи на ідеологему народовладдя, яка логічно впливала з побудови комуністичного суспільства.

До цього залишається додати декілька прикінцевих висновків, що впливають із контексту. По-перше, із упевненістю можна стверджувати, що впродовж досліджуваного десятиріччя простежується стійка тенденція розростання функцій радянських профспілок, які містили в собі колосальні можливості їх одержавлення.

По-друге, новий етап одержавлення професійних спілок був підпорядкований загальній меті “відлиги”: пристосуванню радянської моделі тоталітарних відносин до умов повоєнного світу, одним із наріжних каменів якого був демократизм. Штучно наповнюючи профспілкову діяльність невластивими функціями, влада створювала ілюзію демократизму, залишаючи незмінною первісну сутність політичної системи.

По-третє, характер одержавлення наймасовішої організації трудящих дозволяє зробити висновок про витонченість цього процесу у порівнянні з його попереднім етапом. За лаштунками словесної еквілібристики приховувався значно досконаліший механізм утримання трудящих у межах політико-ідеологічних догм. Самі ж профспілки все більше перетворювались на засіб, за допомогою якого багатомільйонні маси трудящих слухняно йшли у напрямку, визначеному партійними постулатами.

До сказаного варто додати, що подальше поглиблення дослідження поставленої проблеми може здійснюватись через аналіз організаційної структури наймасовішої організації та вивчення механізму самого процесу її одержавлення на рівні профспілкових організацій різних галузей господарства. Небезітересними у зв'язку з цим видаються і дії партійних організацій, у сфері керівництва яких вони знаходились. Комплексне

дослідження проблеми одержавлення масової організації трудящих в один з найбільш "демократичних" етапів радянського тоталітаризму дозволить, на нашу думку, врахувати цей сумний досвід профспілкам сьогодення, які знаходяться на шляху вироблення оптимальних взаємостосунків з державними інститутами влади.

Література

1. Політична історія України. XX століття. Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). Керівник тому О.М. Майборода / Редакційна колегія І.Ф. Курас, Ю.І. Шаповал, Ю.А. Левинець та ін. – К.: Видавництво "Гене́за", 2003. – С. 97-166.
2. Верт Н. История Советского государства. 1900 – 1991: Пер. с фр. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, Издательство "Весь мир", 2002. – С.377 – 431.
3. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Головний редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – К.: 2002. – С. 461-510.
4. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. – К.: ВПЦ "Київський університет". – 2002. – 376 с.
5. Конституция Союза Советских Социалистических Республик. Основной Закон. ПРОЕКТ // Пыжиков А.В. Хрущевская "оттепель". – М., 2002.
6. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утвержден VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года. – М.: Политиздат, 1956. – С. 18.
7. Там само. – С. 1.
8. Політична історія України. XX століття. Том 6. – С. 54.
9. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1955. – С. 4-6.
10. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 р. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – С. 6-9.
11. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СРСР. – М.: Профиздат, 1963. – С. 4-7.
12. Докашенко В.М. Профспілки у системі тотального контролю (середина 50-х – середина 60-х рр. XX століття) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 233.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф.2605, оп.8, спр.1629, арк.37.
14. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СРСР. – С. 8-9.
15. Там само. – С. 8.
16. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – С. 2.
17. Там само. – С. 4.
18. Конституция Союза Советских Социалистических Республик. Основной Закон. ПРОЕКТ // Пыжиков А.В. Хрущевская "оттепель". – С. 401.

Надійшла до редколегії 29.11.2007 р.